

ШАХТАРСЬКІ СТРАЙКИ В 1991 р.: ЄДНАННЯ ДОНЕЧЧИНИ І ГАЛИЧИНИ У БОРОТЬБІ ЗА НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ

Дезінтеграційні та національно-визвольні рухи, що охопили СРСР наприкінці 80-х рр. ХХ ст., торкнулися й Донецького регіону. Суспільно-політичні, економічні та етнокультурні особливості зумовили специфічну реакцію населення краю на становлення незалежності України та процеси державотворення. Як влучно зазначив відомий японський дослідник, викладач Індіанського університету (Блумінгтон, США) Куромая Гіроакі, “непоко́ра Донбасу стала одним із найтяжчих політичних викликів Києву” [1, с.473].

Дослідження значення і ролі Донеччини в історії незалежної України дасть змогу в майбутньому більшою мірою враховувати в державній політиці особливості регіону і сприяти єдності країни. Розв’язання означеної проблеми започатковано в працях О.Бойка, К.Гіроакі, І.Кононова, М.Рябчука, К.Бондаренка, С.Телешуна [2;1; 3; 4;5; 6].

У значній кількості наукових публікацій акцентується увага на розбіжностях, які існують в сучасній Україні між Донбасом і Галичиною. Так, суттєві відмінності у формуванні сучасної української нації в Галичині і Донбасі відзначає сучасний соціолог І.Кононов. На його думку, на заході України ми спостерігаємо формування національної спільноти за принципом співвідношення безумовно домінантної етнічної більшості та національних меншин – шлях формування етнонації. Натомість на Східній Україні, насамперед у Донбасі, сучасна нація формується як результат виникнення домінантної етнічної коаліції* українців і росіян, до яких також прилягають білоруси – шлях націєтворення через категорію співгромадянства [3, с.78].

М.Рябчук у праці “ Дві України: реальні межі, віртуальні війни” назвав Донецьк поряд зі Львовом своєрідним географічним і геополітичним символом

двох Україн” (ідентичності советсько-православно-східнослов’янської та української ідентичності), умовними полюсами українського “глобуса”. Але, на його думку, існування “двох Україн” не загрожує єдності України, оскільки регіони між умовним “Львовом” і умовним “Донецьком” є надзвичайно різнорідними, кожен зі своєю власною комбінацією “українськості” і “російськості”, “європейськості” і “советизму”, а крім того, українське суспільство є амбівалентним і роздвоєним [4, с.22]. Ще більш радикальних поглядів дотримується Ю.Андрухович, який завжди вважав, що “Україна занадто велика, непогано б її зробити компактнішою”. Він з певною часткою жалю констатував, що Україна у найкращий для сепаратизму 1992 р. не позбулася Донбасу. На його думку, “завдяки цьому російської мови в країні стало б відчутно менше, несвідомого заляканого електорату і аварій на шахтах теж...” [7, с.4].

Натомість у сучасній історіографії недостатньо висвітлено приклади соборницького єднання обидвох регіонів країни. Ми ставимо перед собою завдання проаналізувати шахтарські страйки 1991 р., процеси співпраці підприємств Галичини і Донеччини на шляху побудови суверенної незалежної України.

Відзначимо, що процеси українського національно-демократичного відродження викликали в російськомовного населення Донеччини незадоволення і спонукали до поширення сепаратистських ідей. Імовірно, задля стримування дезінтеграційних процесів в СРСР ці ідеї стимулювалися компартійними структурами.

У цей час то в Донецьку, то в Луганську “інтернаціоналісти” (великороські шовіністи) порушували питання про відновлення Донецько-Криворізької республіки, проголошеної 9 лютого 1918 р. більшовиками Артемом (С.Сергєєвим), С.Васильченком, М.Жаковим, Б.Магідовим, М.Рухимович і В.Філовим

* Поняття «домінантна коаліція» І.Кононов трактує як порозуміння між групами або особами, які впливають на прийняття рішень, що сприяє досягненню консенсусу у справі визначення їх цілей.

на IV обласному з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів Донецько-Криворізького басейну [8, с.14].

Автори ідеї апелювали до таких чинників: а) переважна російськомовність населення областей, що мала увійти до Донецько-Криворізької республіки; б) значний рівень урбанізації цієї території України; в) значний економічний потенціал; г) підвищена етнічна строкатість регіону [5, с.26].

Так, ще на початку осені 1990 р. серед луганчан пішли чутки про відокремлення східної частини України від західної. У цей час у “Литературной газете” з'явилася стаття С.Кисельова “Луганск отделяется”, у якій було згадано про Донецько-Криворізьку республіку 1918 р.

Варто відзначити, що на Дону з 1989 р. почали відроджуватися козацькі організації і військові круги. Газета “Донское слово” (м. Ростов-на-Дону, 1990, №9) відзначала: “...приєднатись до Дону бажають не тільки козаки Волгоградської області, як заявлено на з'їзді в Москві (з'їзд Спілки козаків у червні 1990 р.), а й частина верхньої Кубані і навіть козаки, які проживають на сусідній Україні...” [9, с.5]. Подібні заяви в 1991 р. були поширені як на Дону, так і в Луганщині, а в Станично-Луганському районі навіть було створено Товариство донських козаків на чолі з отаманом М.Рильщиковим. Подібні настрої підсилювалися тим, що під час громадянської війни значна частина Луганщини входила до складу Облaсті Війська Донського (Краснодон, Свердловськ, Ровеньки, Красний Луч) [9, с.5]. Перебування частини Донбасу у складі Війська Донського сепаратисти використовували також як підставу для переходу Донецького регіону до складу Росії [10, с.6].

Ці тенденції яскраво розкриває витяг з листа Р.Р.Казимірського у редакцію “Літературної України”: “Неужели не понимаете: чем агрессивнее себя будете вести, тем хуже для... украинского языка. Скажем прямо, если атаки твердолобых национал-шовинистов будут идти в том же духе, приднепровско-донецкий район поставит вопрос также об автономии” [10, с.6].

Радикальні політичні групи краю активізувалися після проголошення Акту про незалежність України і з наближенням всеукраїнського референдуму

1 грудня 1991 р. Зокрема, у Маріуполі восени 1991 р. була створена ініціативна група “Руху на захист інтересів російськомовного населення Донбасу”. У зверненні організації закликалися: “Визнати необхідність федеративного (земельного) принципу державного устрою України. Забезпечити Донбасу, як суб’єкту України – федерації, право на власне законодавство, власні органи охорони правопорядку, бюджет, економічну ініціативу, пропорційність розвитку мов і культури народів та народностей, які заселяють область”. Земельною мовою в регіоні згідно зі зверненням повинна була стати російська [11, с.6]. Діячі іншого місцевого руху “Демократичний Донбас” визначили головною небезпокою для краю “ползущою українізацію” [12, с.7].

Однак, ставлення до української національної ідеї в Донбасі дещо змінилося під час шахтарських страйків навесні 1991 р. У 1989 р. страйки були спонтанними й широкими; наприклад, страйкували всі шахти Донецька. Основні нарікання були економічні, варіюючись від дефіциту споживчих товарів до низької зарплати та незадовільних житлових умов. Страйкарі відкидали Компартію, ліквідовуючи де-не-де партійні осередки і створюючи страйкові комітети, але майже (а той узагалі) не виявляли цікавості до створення “якоїсь іншої партії” чи альтернативної профспілки типу польської “Солідарності” [1, с.471-472].

Натомість у 1991 р. настрої робітників Донбасу швидко змінилися на користь української суверенності і врешті української незалежності. Почуття глибокого відчуження від Москви разом з упевненістю, що СРСР просто експлуатує Донбас, схилило шахтарів до думки, що їм було б краще в незалежній Україні, яка не експлуатуватиме Донбас так, як експлуатувала Москва [1, с.472].

Невдоволення шахтарів і страйкову ситуацію викликало рішення Ради міністрів СРСР про підняття з 1 січня 1991 р. оптових і закупівельних цін на ліс, нафтопродукти, машини і обладнання у 2-3 рази, а на українське вугілля ціни підвищились лише на 19%. У той же час ціни на вугілля у країні зросли в 1,7 рази. Відзначимо, що шахти Донбасу працювали на найбільш великих

глибинах, за найвищих температур, на найбільш заводнених ділянках і у найскладніших гірськогеологічних умовах [13, с.3].

26 січня 1991 р. Рада міністрів УРСР і Регіональний союз страйкових комітетів Донбасу підписали протокол переговорів. Згідно з ним ціни на вугілля були підняті в 2,4 рази, встановлювалася дотація в сумі 12,9 млрд. карбованців для розвитку шахтарських міст і селищ, з бюджету виділявся 1 млрд. карбованців капіталовкладень. Уряд погодився з пропозиціями щодо рівня держзамовлення, було узгоджено питання пенсійного забезпечення.

У результаті переговорів було вирішено забезпечити працівників напередодні створеного Держкомітету УРСР вугільної промисловості службовими приміщеннями і квартирами протягом 1991 р., але уряд не погодився на підвищення заробітної плати в 2-2,5 рази. Рада міністрів знайшла можливість підвищити зарплату працівникам вугільної галузі з 25 лютого 1991 р. тільки на 24 % [13, с.3]. Уряд пояснював неможливість збільшення виплат шахтарям 15 млрд. бюджетним дефіцитом у республіці, а забезпечення вимог шахтарів означало додати до цієї небезпечної цифри ще 6 млрд. карбованців [14, с.3].

Крім того, було прийнято рішення про перехід вугільної промисловості у підпорядкування республіки [15, с.3]. У результаті підписання протоколу сторони дійшли згоди по 6 пунктах з 7 запропонованих регіональною спілкою [14, с.1].

Активізації шахтарського страйку в Донбасі в 1991 р. сприяла позиція центральної влади. Прем'єр-міністр В.Павлов відмовився розпочати з страйкарями переговори, а відомчий міністр Щадов взагалі утримався від коментарів [16, с.4]. Отже, компромісна позиція уряду УРСР вигідно відрізнялася від ставлення центральних органів влади, що провокувало шахтарські колективи до зростання симпатій стосовно української державності.

На думку історика О.Бойка, страйк був спровокований союзним і меншою мірою республіканським урядом з метою “випускання пари” невдоволення економічною політикою та нанесення превентивного удару по демократичних силах України, з іншого боку – цей страйк став яскравим проявом

загострення політичного протистояння між консерваторами та демократичною опозицією [2, с.242].

Попри спроби українського уряду вирішити шахтарські проблеми, страйк все-таки охопив вугільну галузь. Від самого початку страйків різні політичні групи надсилали представників в Донбас, щоб схилити страйкарів до політичних вимог. Українські групи також були активними. Наприклад, Українська Гельсінська спілка і Український Народний Рух діяли тут з перших днів страйку [1, с.472].

Серед єдиних вимог, вироблених 17 березня 1991 р. на нараді підприємств Донбасу, що страйкували, були пункти про надання конституційного характеру Декларації про суверенітет України і створення ради конфедерації суверенних держав з повноваженнями координаційного органу [17, с.1]. Головною політичною вимогою страйкуючих було надання конституційної ваги Декларації про державний суверенітет України [18, с.11].

Крім того, донеччани погодилися підтримати червоноградських шахтарів і включити в спільні вимоги питання негайного звільнення ув'язненого націонал-радикала С.Хмару. Опозиційні діячі М.Горинь, Я.Кендзьор і М.Косів після зустрічі з представниками шахтарських колективів Донецького і Львівсько-Волинського вугільних басейнів зробили висновок, що “ковбасна філософія зараз не популярна й серед гірників” [19, с.1].

Журналісти-очевидці шахтарського страйку так оцінили зсуви суспільної свідомості у Донецькому регіоні: “Як це не дивно, але сьогодні шахтарські колективи стали головними носіями ідеї нашої незалежності. За кілька тижнів Донбас українізувався так, що львів'яни, на мою думку, ризують втратити пальму першості у національно-визвольному русі” [20, с.1].

Вимоги шахтарів у Верховній Раді були озвучені 22 березня 1991 р. головою територіального комітету профспілок Червонограду С.Бесагою. У виступі профспілковий діяч закликав до подальшого розвитку державного суверенітету республіки, прийняття законів, які вивели б економіку України з-під диктату центру та ін. Дещо несподіваною і менш зрозумілою для більшості депутатсь-

кого корпусу стала вимога промовця, яку він фактично поставив на перший план, – припинити справу народного депутата С.Хмари [21, с.2]. Відзначимо, що шахтарі також просили Верховну Раду УРСР прийняти Конституцію Української РСР у 1991 р. до підписання Союзного договору [22, с.2].

Пізніше С.Хмара в інтерв'ю газеті “Молода Галичина” відзначив, що за допомогу у звільненні з-під варти в першу чергу дякує “страйкуючим шахтарям і всім червоноградцям” [23, с.1].

Яскравим прикладом пробудження національної свідомості шахтарів Донбасу та спроб соборницького єднання з населенням Західної України стало “Звернення до західноукраїнського регіону” страйкому шахти ім. О.Стаханова. У документі галичан закликали підтримати страйк, який повинен був об'єднати “наші зусилля до реального суверенітету України”, і декларувалося: “Основне, за що ми боремося – за свободу України, за її реальний суверенітет, за свободу борців-патріотів Хмари, Ратушного, Батолкіна та інших. Тільки у вільній державі вирішиться решта проблем – побутових і соціальних” [24, с.2].

У відповідь на декларування шахтарськими колективами підтримки національно-державницької ідеї галичани намагались матеріальними і моральними засобами надати допомогу страйкарям. Так, члени Підволочиської організації УРП Тернопільської області привезли для страйкуючих гірників шахти “Соціалістичний Донбас” у Донецьку продукти харчування. У відповідь на це у страйкомі і над будівлею шахтоуправління за підтримки більшості шахтарів було встановлено національні прапори. Від імені 10-тисячного колективу заступник голови профкому О.Міщенко зазначив: “Перш за все ми висуваємо політичні вимоги, бо розуміємо – тільки господарі своєї землі можуть збудувати щасливе життя і достаток” [25, с.1].

У відповідь на спроби впливу українських націонал-демократів на хід страйку 12 квітня 1991 р. у Донецьку було знову арештовано через несанкціоновані мітинги С.Хмару [25, с.1]. Після цього 15 квітня 1991 р. у Донецьку з 10 години ранку і до пізнього вечора тривав мітинг на підтримку

С.Хмари з гаслами, що закликали консолідуватися у боротьбі проти засилля імперських структур [26, с.1].

Натомість львівська обласна влада засудила страйк як такий, що руйнує “економіку, поглиблює серед населення соціальну напругу, зводить нанівець наші ще незначні здобутки в русі до державності”. Зокрема, голова львівського облвиконкому С.Давимука відзначав, що “революційні галичани пішли на безстроковий страйк і гинуть” [27, с.1].

Після кількоденних страйків на місцях у середині квітня гірники вирушили до Києва з протестом, який хотіли передати до Верховної Ради УРСР, сподіваючись підняти на виступ трудівників не тільки столиці, а й усієї України. 16 квітня у Києві було утворено республіканський страйковий комітет. Того ж дня розпочався “круглий стіл” Верховної Ради з шахтарями, причому серед парламентаріїв були представники і комуністичної більшості, і демократичної опозиції [28, с.1].

Страйк тривав два місяці і охопив більш як 20% видобувних підприємств, тримаючи у напрузі весь народногосподарський комплекс. За березень-квітень на-гора не було піднято майже 5,4 мільйона тонн вугілля, на яких чекали споживачі багатьох областей [29, с.3]. І хоча широкомасштабного страйку не відбулося (далися ознаки його низької організованості, недостатня підготовленість і та оперативність, з якою парламентська комісія Верховної Ради УРСР, республіканський уряд та представники шахтарів підписали взаємопогоджений протокол та ін.), ці події мали широкий резонанс [2, с.242].

Еволюційні зміни в ставленні шахтарського населення Донеччини і Луганщини до ідеї незалежності і суверенітету України державності засвідчили результати всеукраїнського референдуму 1 грудня 1991 р. Так, у Донецькій області у ході плебісциту проголосувало 76,6% громадян і 84% підтримали незалежність. У Луганській області відповідно – 80,7% і 83,9% [1, с.472].

Отже, шахтарські страйки 1991 р. засвідчили можливість тісної співпраці і соборницького єднання між націонал-демократичним Заходом і русифікованим Сходом задля побудови Української державності. Подальші перспективи

вивчення досліджуваної проблеми вимагають ширшого залучення джерельної бази та аналізу діяльності українських національних організацій в шахтарських колективах Донецького регіону в умовах відродження державності.

1. Куромая Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське пограниччя, 1870-1990-і роки. – К.: В-во Соломії Павличко “Основи”, 2002. – 510 с.
2. Бойко О.Д. Україна в 1985-1991 рр: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 306 с.
3. Кононов І. Донбас: етнічні характеристики регіону // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. – №2. – С.72-97.
4. Рябчук М. Дві України: реальні межі, віртуальні війни. – К.: Критика, 2003. – 336 с.
5. Бондаренко К. Розкольники. Кому вигідний “дерібан” України? // Галицькі контракти. – 2004. – №6. – 9 лютого. – С.26-27.
6. Телешун С.О. Державний устрій України: проблеми політики теорії і практики. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 344 с.
7. Андрухович Ю. Тринадцять слів з розгорнутим трактуванням // Україна молода. – 2004. – 20 серпня. – С.4.
8. Павлів П. Донецько-криворізька республіка: правда і вимисел // Голос України. – 1993. – 12 червня. – С.14.
9. Чепурнов Ю. Чи приміряти Луганську Донську папаху? // Голос України. – 1991. – 23 січня. – С.5.
10. Худан М. Чортополох // Літературна Україна. – 1991. – 7 лютого. – С.6.
11. Печальне ремесло // Літературна Україна. – 1991. – 7 листопада. – С.6.
12. Соколов В. Думай і вибирай! Відкритий лист моему донецькому другові // Літературна Україна. – 1991. – 21 листопада. – С.7.

13. “Верю в чувство гражданского долга”. Выступление по украинскому телевидению председателя Совета министров УССР В.Фокина // Голос України. – 1991. – 28 лютого. – С.3.
14. Першин Є. “Гордіїв вузол” Донбасу // Урядовий кур’єр. – 1991. – лютий. – №3. – С.1,3.
15. Постанова Верховної Ради Української РСР “Про становище в шахтарських регіонах республіки” // Голос України. – 1991. – 2 березня. – С.3.
16. Доценко Ю. Страйк шахтарів набирає сили // Голос України. – 1991. – 13 березня. – С.4.
17. Єдині вимоги шахтарів Донецька // За вільну Україну. – 1991. – 20 березня. – С.1.
18. Бровченко Л. Міна сповільненої дії // Голос України. – 1991. – 13 квітня. – С.10-11.
19. Косів М. Не все зразу здійснимо...// За вільну Україну. – 1991. – 22 березня. – С.1.
20. Терещук В. Шахтарі у Києві. А де ж галичани? // Молода Галичина. – 1991. – 18 квітня. – С.1.
21. Краслянський А. Відкинемо ультиматуми // Голос України. – 1991. – 23 березня. – С.2.
22. Взаємоузгоджений протокол парламентської комісії ВР УРСР, уряду республіки і представників ради страйкуючих колективів шахтарів (17-18 квітня 1991 р.) // Голос України. – 1991. – 20 квітня. – С.2.
23. Дашкович М. С.Хмара: “Свобода малим коштом не дається” // Молода Галичина. – 1991. – 10 квітня. – С.1.
24. Звернення до західноукраїнського регіону // За вільну Україну. – 1991. – 5 квітня. – С.2.
25. // За вільну Україну. – 1991. – 13 квітня. – С.1.
26. // За вільну Україну. – 1991. – 16 квітня. – С.1.
27. // За вільну Україну. – 1991. – 18 квітня. – С.1.

28. Лилик С. Страйки – реальність. Що робити? // Молода Галичина. – 1991. – 25 квітня. – С.1.

29. Відлуння шахтарського страйку // Урядовий кур'єр. – 1991. – травень. – №10. – С.3.

Прізвище, ім'я по батькові Адамович Сергій Васильович

Місце роботи Юридичний інститут Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника

Посада старший викладач кафедри теорії та історії держави і права

Науковий ступінь, вчене звання кандидат історичних наук

Тел./ факс (8-03422) 59-61-33

E-mail adamovych@mail.ru

Домашня адреса: м. Івано-Франківськ, вул. Мазепи 179/39

телефон 8-050-188-11-22

Особистий підпис _____